

HOCA AHMET YESEVÎ'NİN AHLÂK FELSEFESİ ve HİKMET

Prof. Dr. Dosay Kenjetay

ÖZ

Sözlük anlamda, hikmet kelimesi, akıl, doğru sözler, din ilmi, “en iyi ilim vasıtasıyla, en iyi şeyin bilinmesi” demektir. Kur’ân-ı Kerim’de ise “hikmet” ve “kitap” kavramları yan yana çok ince ayrılıklarla ele alınmaktadır.

“Hikmet, bir anlamda, bir şeyi kendi yerine koymaktır”, dolayısıyla, hikmet sahibi “Hakîm” de, her şeyi yerli yerine koyandır, düzenleyendir. Bu tanımlarıyla Hikmet, “adâlet” kavramıyla uygunluk göstermektedir. Adâlet ise, hak üzerine ne bir şey ilâve etmek, ne de ondan bir şey eksiltmektir. Tersine, o, bir şeyi bizzat kendi yerine koymaktır.

Tasavvufta kendini bilmek, ilk olarak Allah’ı bilmektir. Daha sonra da kendisini Allah’ın yarattığı en şerefli mahlûk, O’nun halifesi olduğunu ve Allah’ın huzurunda yapması gereken vazifeyi bilmekten ibarettir. İnsanın, kulluğunu anlamasıdır.

Demek oluyor ki, ahlaki manada hikmet, Kur’an, Vahiy, kendini bilmek, Allah’ı bilmek, adalet, fiil ve bilginin birleşimi, doğruyu kötüden ayırt etmeye yarayan ilim, amel, din, mutluluk ve akıl gibi manaları ihtiva etmektedir.

ABSTRACT

In a dictionary sense, the word wisdom, reason, true words, religion science means “to know the best thing through the best science”. In the Quran, the concepts of “wisdom” and “book” are handled side by side with very fine differences.

“Wisdom is, in a sense, to put something in its own place”, the continuation, the wise “Hakim”, is the one who puts everything in its proper place and organizes it. With these definitions, Hikmet is compatible with the concept of “justice”. Justice is neither to add anything to the truth nor to subtract anything from it. Rather, it is putting something in its own place.

* Ahmed Yesevi Üniversitesi, Kazakistan-Türkistan

In Sufism, knowing yourself is to know God first. In later translation, the most honorable creature created by God consists of knowing that he is His caliph and the duty to be done in the presence of Allah. It is the human understanding of corpus.

That means, moral wisdom is the Qur'an, the Revelation, knowing yourself, knowing God. At the same time, the combination of justice, action and knowledge contains meanings such as science, deeds, religion, happiness and reason, which serve to distinguish right from bad.

A. Hikmet Anlayışı

Sözlük anlamda, hikmet kelimesi, akıl, doğru sözler, din ilmi, “en iyi ilim vasıtasıyla, en iyi şeyin bilinmesi”¹ demektir. Eğer, Kur’ân-ı Kerim’de kullanılan “hikmet”² kavramını bütünlük içinde değerlendirecek olursak, hikmetin anlamlarının doğru inanç, doğru amel ve doğru düşünme kabiliyeti olduğunu söyleyebiliriz. Bu anlamda, peygamberlerin bildirdiği vahyin içeriği aynı zamanda hikmettir.³

Hikmet, aslında vahyedilmiş ve vahyedilmemiş bütün sahih inanç, iyi amel ve sağlıklı düşünceleri kapsar. Zira, bazı ayetlerde, hikmetin Kitap’tan ayrı olarak anılması, onun ahlâken ve aklen cesaret gösterip Allah’a yönelen insanlara verilmiş bir “doğru muhakeme”, “keskin görüş” ve “ince düşünme” kabiliyeti olduğunu çağrıştırmaktadır⁴.

Kur’ân-ı Kerim’de “hikmet” ve “kitap” kavramları yan yana çok ince ayrılıklarla ele alınmaktadır. Bu iki kavram gerektiği tarzda değerlendirilirse kavramların felsefi ve ahlâkî manaları daha iyi anlaşılır.

Bir Batılı araştırmacının bu iki kavram için yaptığı açıklama şöyledir: “...Hikmet: İslâm toplumu için gerekli bir düşünce alanıdır. Yalnız, “Fıkıh” ile yetinmek mümkün olsa idi: “Kitaptan” ayrı olarak bir de “hikmet” zikredilmez, sadece “kitap” denmekle yetinilirdi... . Resul-ı Ekrem (s. a). hem “Kitap” hem de “Hikmet” öğreticisi olduğuna göre: İslâm’da “Fıkıh” ile felsefe arasında kaynak farklılığı yoktur. Her ikisi de Vahiy’e dayanır.⁵ Bundan yola çıkarak, Ahlâkî Hikmet’i açıklığa kavuşturmaya çalışalım.

¹ İbn Manzur, (Hikmet Maddesi), Lisânü’l Arab, cilt XV, Beyrut 1956, S.30.

² Kur’ân’ı Kerim’de hikmet kavramının geçtiği ayetler şunlardır: Kamer (54), 52; Kamer (54), 5; Mer-yem (19), 12; İsrâ (17), 39; En’am (6), 89; Lokman (31),12; Zuhuruf (43), 63; Casiye(45), 16; Nahl (16), 125; Bakara (2), 129; Bakara (2), 251, 269,154, 231; Al-ı İmran (3), 164, 79, 81; Ahzab (33), 34; Nisa (4), 52, 113; Cuma (62), 2.

³ İsrâ (17), 23, 39.

⁴ Konularına Göre Kur’ân., Haz: Ömer Örsöy: İlhamî Güler; Hikmet maddesi, Ankara; 1996 s. 66.

⁵ Henri Corbin, İslam Felsefesi Tarihi, Çev: Hüseyin Hatemî, İstanbul, 1994, s. 9.

a. Ahlâkî Mânâda Hikmet

Yukarıda da değindiğimiz gibi, **Kur’ân-ı Kerim** bir Hikmettir⁶. Bazı kaynaklar, “Hikmet, Kur’ân’ı nasuh, mensuh, muhkem, müteşabbih, nüzul sırası ve helal ve haram ile bilmektir”⁷ şeklinde bir ifade kullanmaktadır.

Kur’ân-ı Kerim’in hikmet olması, onun bütün hayrın kaynağı olması sebebiyledir. Çünkü, o, Allah’ın kelimidir. Allah da Hakîm’dir. Nitekim, Gazalî: “Hikmet’ten bir kelime öğrenene, dünyadan ve ondaki bütün varlıklardan daha çok hayır vardır”- derken bu hususa işaret eder. Allah’ın yarattığı her şey bir ayet ve her ayet bir hikmettir. O halde, âlem bir hikmet kitabıdır. Kur’ân da bu hikmetin varlığını zikreder.

“Hikmeti dilediğime veririm”⁸ şeklindeki ayeti kerime peygamberlere verilen hikmeti ifade etmektedir. Allah’ın gönderdiği peygamberler, insaniyet için bir ilahî rahmettir. Kur’ân-ı Kerim’de, hikmet bakımından, yaratılmışların en üstününün peygamberler ve peygamberlerin en üstününün de Hz. Muhammed”⁹ olduğu zikredilmektedir.

Nitekim, Gazalî de: “Rabbi’ni rububiyetle, nefsinde de ubudiyetle bilmeyen kul, kul olamaz. Bunun için, insanın kendi nefsinde ve Rabbini bilmesi lâzımdır. Peygamberlerin gönderilmesindeki asıl hikmet de budur” ifadesini kullanarak bir hikmete işaret eder.¹⁰

“Hikmet, bir anlamda, bir şeyi kendi yerine koymaktır”¹¹, dolayısıyla, hikmet sahibi “Hakîm” de, her şeyi yerli yerine koyandır, düzenleyendir. Bu tanımlarıyla Hikmet, “adâlet” kavramıyla uygunluk göstermektedir. Adâlet ise, hak üzerine ne bir şey ilâve etmek, ne de ondan bir şey eksiltmektir. Tersine, o, bir şeyi bizzat kendi yerine koymaktır. Hikmet ile aynı sonuçta birleşen veya onunla aynı anlama da gelebilen “adâletin” Allah’a isnat edilebilmesinden, O’na zülüm isnat edilmeyeceği sonucu çıkar.

“Hikmet” her şeyi gerçekten olduğu şekilde bilmeyi, bir başka deyişle, bir şey ne hal üzere ise onu, o hal üzere bilmeyi gerektirir. Bu da bilgide isabet demektir.¹² Filozoflar, hikmeti “bilimin iyi tatbik edilmesi” olarak tanımla-

⁶ Mehmet Bayraktar., İslam Felsefesine Giriş, Ankara-1997, s. 21.

⁷ İbn Kayyim el-Cevziyye, Medâricüs-Sâlikîn, s. 373; Lütfullah Baydoğan, “Kur’ân bir hikmeti ezeliyedir”, Ankara, 1969, s. 130; Gazalî, İhya’ul Ulumi’ d-Din., C. 3; Rub’ul Muhlikat, Çev: Ahmet Serdaroglu, s. 100.

⁸ Bakara (2), 269.

⁹ Nisa (4), 113; Bakara (2), 151.

¹⁰ Gazalî., a. g. e., C. 4, s. 37.

¹¹ Baydoğan, a.g.e., s. 119.; Gazalî, İhya., s.126; İbn Kayyim el-Cevziyye, a.g.e., s. 374-375; Kınalızade, a.g.e., s. 94.

¹² Hanifi Özcan, Maturî’ye Göre Hikmet Terimi; İslami Araştırmalar, C:2, S: 6 / Ocak 1988, s. 43.

mışlar ve “her hikmet aynı zamanda bir bilgidir; fakat her bilgi aynı zamanda bir hikmet değildir” görüşüne yer vermişlerdir.¹³

Hikmet ile bilgi ilişkisinden, “hikmetin” genellikle ahlâkî bir terim olarak göz önünde bulundurulduğu, dolayısıyla, bilginin yanında fiilin de işin içerisine karıştırıldığı görülmektedir. Bu hususta Recep el-İsfahanî, fiilin her zaman bir bilgiye dayandığı düşüncesini saklı tutmakla birlikte, hikmet teriminin nazarî bilgidен ziyade amelî bilgiye daha uygun olduğunu ve bilgidен ziyade daha çok fiil için kullanıldığını belirtmektedir.¹⁴ Bundan “hikmetin” fiil ve bilginin birleşimi olduğu anlaşılmaktadır.

Hikmet, önce eşyayı kendi yerine koymada ve her şeye kendi hakkını vermede bilgidir. Sonra fiiliyata dönüşmedir. Gazalî, ilmi: “güzelliği, iyiliği, sözlerde doğruyu ve yalanı, inançlarda hak ile batılı, işlerde güzel ile çirkinî kolaylıkla ayırdedebilecek bir hâl” olarak izah eder.¹⁵ Gazalî, ilim sayesinde meydana gelen neticeye hikmet der. Elmalılı Hamdi Yazır da, hikmetin ilim ve amel olduğunu tefsirinde sıkça tekrarlar.¹⁶

Ayrıca, “Hikmet, varlıkların en yücesini, ilimlerin en faziletlisi ile bilmektir” tanımından hikmetin en üstün ilim, “vesvese ile makam arasını ayırdeden nur (mârifet)”¹⁷, ilimleri değerlendiren, ilimlerin ilimi olduğu anlaşılır. Varlıkların en yücesi Allah’tır.

Tasavvufta kendini bilmek, ilk olarak Allah’ı bilmektir. Daha sonra da kendisini Allah’ın yarattığı en şerefli mahlûk, O’nun halifesi olduğunu ve Allah’ın huzurunda yapması gereken vazifeyi bilmekten ibarettir. İnsanın, kulğunu anlamasıdır.

Dinin, insanlara ve inananlara tavsiye ettiği, **iman, takva, hilm, cömertlik, edep, doğru söz** vs. gibi hususların hepsi hikmettir. Çünkü, **din**, Allah’ın Peygamberler vasıtasıyla kendisine giden yolu göstermesidir. **Din bir ahlâktır.** Yüce kitabımızdaki, “Hiç değilse tatlı söz söyle”, “Elini boynuna bağlayıp cimri kesilme; büsbütün de açık tutumsuz olma”.¹⁸ “Sakın, zinaya yaklaşmayın”; “Yetimin malını yemeyin”; “Ahdi yerine getirin”; “Bir şeyi ölçtüğünüz zaman, ölçüyü tam tutun, doğru terazi ile tartın”; “Bilmediğin şeyin ardına düşme” gibi, ahlâkî tavsiyeleri, hilm sahibi olmak yani, sabırlı, akıllı ve ağırbaşlı olmak, tedbirli davranmak, akıbeti hayır işlerde bulunmak, Allah’a itaat ve takva sahibi olmak, Hakk’a tevekkül etmek, teslim ve rıza sahibi olmak, Kur’ân ahlâkıyla ahlâklanmak, vatani sevmek, ata ve anaya hürmet etmek, insanlara sevgi, şefkat, merhamet ile davranmak gibi hikmetlerin kaynağı dindir.

¹³ Keklik N., Sadreddin Konevî’nin Felsefesinde Ahlak, Kainat ve İnsan, İstanbul, 1967, s. 6.

¹⁴ Özcan, a.g.m., s. 44.

¹⁵ Gazalî, İhya., s. 126.

¹⁶ Elmalı Hamdi Yazır, Kur’ân Dili, İstanbul 1940, S. 2 / 925.

¹⁷ Gazalî, a.g.e., s. 248; Baydoğan, a.g.e., s. 129; Avnî, a.g.e., s. 50.

¹⁸ İsrâ (17), 32.

Bütün bunlardan sonra, hikmet sahibi bir insanın, bilgi ve aklından faydalanan, bir başka deyişle, bilgi ve aklının gerektirdiğine göre davranan bir kimse olduğu anlaşılıyor. Burada, bilginin yanında akıldan söz edilmektedir, çünkü, her ahlâkî davranış, aynı zamanda akla uygun bir davranıştır. Aslında “hikmette” akli kullanma¹⁹ anlamı da vardır. Gerçekten de, doğruyu ve hakikati, bilgi ve akıl vasıtasıyla buluruz. Burada hikmet ve akıl ilişkisine akıl açısından bakılması daha uygundur. Çünkü, hikmet, aynı zamanda, akıl olarak ifade edilmektedir.²⁰

Akıl ise, öbür dünya için, bu dünya üzerinde düşünmeyi içine almaktadır. Bunda aklın amacı her iki dünyada da iyiliğe ulaşmaktır. Bu amaç aynı zamanda hikmetin de bir ifadesi olmaktadır. Çünkü hikmet, her iki dünyanın iyiliğini de ifade etmektedir. Aklın gayesinden anlaşılan ve ahlâkî davranışın amacı, sırf bu dünyada iyiliğe ulaşmak olmayıp, aynı zamanda bu dünya vasıtasıyla öbür dünyada da iyiliğe kavuşmak ve kurtuluşa ermektir. Böylece de mutluluğu elde etmektedir.

Demek oluyor ki, ahlaki manada hikmet, Kur’an, Vahiy, kendini bilmek, Allah’ı bilmek, adalet, fiil ve bilginin birleşimi, doğruyu kötüden ayırtmaya yarayan ilim, amel, din, mutluluk ve akıl gibi manaları ihtiva etmektedir.

b. Felsefî Mânada Hikmet

Hikmetin Müslüman filozoflara göre tanımları hemen hemen aynıdır. Mesela, hikmet, akıl, din, kader ve yaratılış açısından sebep ve sonuç ilişkisini bilmek ve eşyanın içyüzüne vakıf olmak,²¹ “kesin, doğru bilgi, yapılması fazilet olan bir hareket tarzı”,²² “insanın gücü yettiği ölçüde yüce Allah’ın fiillerine benzemeye çalışması”²³ gibi tanımları hep ahlâkî, Kur’ânî ve mantıkî değerlendirmelerdir.

el-Kindî, “Hikmet, insanın kapasitesi ölçüsünde ebedî, küllî şeylerin hakikatlerinin, mahiyetlerinin ve sebeplerinin bilgisidir”²⁴ diye bir felsefe tanımı vermektedir. Esasen, “Felsefe ve hikmet kelimeleri, İslâm Düşünce Tarihi’nde çoğu zaman tamamen aynı anlamda kullanılmıştır. Yani, hikmet, hem bir disiplin ve hem de bir düşünce tarzı olan felsefe ile aynı görülmüştür.”²⁵

¹⁹ Hüseyin Atay, “Müslümanlarda Şüphecilik”, A. Ü. İ. Fak. Dergisi, C. XXVIII; Ankara, 1986, s. 17.

²⁰ Baydoğan, a.g.e., s. 129; Elmalı, a.g.e., s. 2 / 925.

²¹ İbn Kayyım el-Cevziyye, a.g.e., C. 2, s. 374.

²² Bayraktar, a.g.e., s. 23.

²³ Aynı eser, s. 21.

²⁴ Aynı eser, s. 22.

²⁵ Aynı eser, s. 23.

Felsefe en geniş anlamıyla “âlem ve insan hakkında sistemli bir düşünce tarzıdır. Bu türden bir düşünce tarzı, ezelden ebede var olan ve varlığa gelmiş olan her şeyin hakikatinde ne olduğunun bilinmesini farz eder ki, bu da insan gücünün erişebileceği en ulvî bir özelliğidir. Her şeyin hakikatini bilmek, bir anlamda insan ve hayatına, kainata ilişkin bütün bilgilere sahip olmak demektir. O halde, insan ve kâinatın hakikatini bilmek ve bu bilgiye göre hareket etmek, en güzel anlamıyla felsefenin (hikmet’in) çerçevesine girer. Bu da hikmetin ta kendisidir”.²⁶

Tarihte, “**Hikmet sevgisi**” felsefe teriminin içinde doğar. Bu anlamda felsefe, “filos (sevgi) ve sofos (hikmet) sözcüklerinin birleştirilmesinden doğmuştur”.²⁷ Hikmet sevgisi, hikmeti sevmek ya da bilgeliği sevmek demektir.

Hikmet, “İnsana ait (insanî), ya da Allah’a ait (ilâhî) şeyleri, bütün onların kökenini bilmek” olduğuna göre, böyle bir bilgiyi insanların değil, ancak Tanrı’nın elde bulundurabileceği, insanların ise, böyle bir bilgiyi ancak sevebilecekleri, böyle bir bilgiyi imrenip merak edebilecekleri gerekçesiyle “filosofiya” terimini, ilk olarak Pisagor’un kullandığı bilinmektedir.²⁸ Eflatun’un da, felsefeyi “insanın mümkün olduğu ölçüde kendisini ilaha benzetmesi” diye tanımlamasındaki gerekçe de, ilahî bilgiye ulaşmaya gayret gösterme, gerçeği bulma, eşyanın hakikatine vakıf olma düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Bu, ilahî fiillere özen gösteren, Allah hakkında tefekküre dalan insanın davranışına verdiği bir tasvir gibi geliyor. Buradan, insanın mahiyetini bilme hareketi de görülmektedir.

Yukarıdaki verdiğimiz tanımları İbn Arabî şöyle açıklıyor: “Hikmet, insanın gücü nispetinde Allah’a benzemektir. ...İnsan elbette ki, mabut (Allah) olamaz, fakat Allah’ın sıfatlarıyla sıfatlanabilir”.²⁹

el-Kindî: “Yüceliği yönünden onlar felsefeye, sanatların sanatı ve hikmetlerin hikmeti”, burada hikmetlerin hikmeti Kur’ân, yani, ilahî kaynağa yönelmeyi hikmet (felsefe) olarak tanımlamaktadır.

İbn Sina: “İnsanın kendi takatı nispetinde, eşyanın gerçeklerini teorik olarak düşünmesi ve kabûl etmesi” demektir.

El-Kindî: “Felsefe, insanın kendisini bilmesidir”; derken mârifetullah’ı da hikmet olarak tanımlamaktadır.

El-Farabî: “Hikmet, bizatihi Vacb-î Vucûd olan Hakk’ın vucûdunun vucûd (varlık) olarak bilinmesidir”.

²⁶ Abdülkuddus Bingöl, “Hakikat, Felsefe ve Din”, İslam’ın bugünkü meseleleri, Ankara,1997, s. 231-235.

²⁷ Mübahat Türker-Küyel, Cumhuriyet Döneminde Felsefe Eylemi, Ankara, 1976, s. 9; Bayraktar, a.g.e., s. 21; Ahmet Yüksel Özemre, İslam’da Aklın Önemi ve Sınırı, İstanbul, 1996, s. 98.

²⁸ Bayraktar, a .g.e., s. 21; Küyel, a.g.e., s. 9.

²⁹ Aynı eser., s. 21.

İbn Hindî: “Felsefe, ruhun, ilim ve amelle terbiye edilmesidir” ve “felsefe, Allah, hikmet ve fazilet sevgisidir”³⁰.

Maturîdî: “Hikmet, bir şeyin dış görünüşü bakımından delil, hakikat yönünden anlaşılmasıdır”³¹ diye değişik tanımlamalarda bulunmuşlardır. Öte yandan, hikmet (felsefe), insanın çevresinin bilgisine, yani kainatın hakikatine vakıf olmaktır.³²

Yukarıdaki tanımların değerlendirilmesinden felsefenin (hikmetin) Allah, kainat; insan yani, varlığı, yaratılışı, eşyanın mahiyetini, nübüvvetin sırlarını, ilmi bilmek, mârifetullah hakkında akıl yürütmek, tefekkür etmek olduğu görünmektedir.

Buradan anlaşılan da felsefe, hikmetin incelenmesidir.

c. Tasavvufî Mânada Hikmet

Tasavvuf, dinî ve psikolojik yönüyle yaşanan derunî bir duygu ve subjektif bir ilimdir. Tasavvuf kelimesiyle, İslâm itikadının açıklanması, ibadete müteallik iş hareketlerin daha iyi kılınması, hayatın bütün faaliyetlerinde Peygamber Efendimiz’in hayatının örnek tutulması, hâl ve tavrın düzeltilmesi ve İslâm’ın yüklediği vecibelerin yerine getirilmesi kastedilir.³³

Hikmet, amel ve bilgi bütünleşmesinden meydana gelen ilimdir. İnsanın gücü oranında, dış âlemdeki nesnelere hakikatini olduğu gibi bilip, ona göre hareket etmesinden bahseden ilme, hikmet dendiğini³⁴ daha önce ifade etmiştik.

Tasavvufta hikmet, genellikle, “ilahî sırların ve gerçeklerin bilgisi, varlıkların varoluş amaçlarının kavranması, sebepler ile bunların sonuçları arasındaki ilişkilerde ilahî iradenin rolünün keşfedilmesi anlamında kullanılır. Yani, hikmet, keşif yoluyla ulaşılan derunî bilgidir.³⁵

Bazı tasavvuf kaynakları, hikmetin, Allah’ın bir ordusu olduğunu ve onunla, veli kullarının kalplerini güçlendirdiğini kaydederler.³⁶

Hikmeti ilk defa bir tasavvuf terimi olarak ele alıp inceleyen Herevî, onun üç mertebesinden bahsetmiştir: Ona göre, hikmetin birinci derecesi, bir durumu, bir işi bilip tanımak, ikinci derecesi bunu ifade etmek, üçüncü derecesi onu uygulamak ve yaşamaktır.

³⁰ Bayraktar, a. g. e., s. 21.

³¹ Hanifi Özcan, a.g.m., s. 45.

³² Kişibekov, *Filosofiya*, Almatı, 1993, s. 80.

³³ Muhammed Hamidullah, *İslam’a Giriş, Çev:Kemal Kuşçu*, Ankara, 1965, s. 121-122.

³⁴ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Değişimleri Sözlüğü*, Ankara, 1997, I Baskı, s. 360. Hikmet Maddesi; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1996, Hikmet Maddesi, s. 242.

³⁵ TDVİA, “Hikmet” (Mustafa Kara), C. 17, İstanbul, 1998, s. 518-519.

³⁶ Cebecioğlu, a.g.e., s. 360.

Kaşanî'nin, biri söylenen hikmet, diğeri söylenemeyen hikmet olmak üzere hikmeti ikiye ayırdığı, ilkinde şeriat ve tarikat, ikincisine hakikatin esrarı adını verdiği kaynaklarda zikredilir.³⁷

Tasavvufta “Kim kendini bilirse, Rabbini bilir” kaidesi yaygındır. Buna uygun olarak hikmetin öncesi Hakk'ı bilmek, sonu hayır yapmak şeklinde bir değerlendirme de vardır.³⁸

Tasavvufta hikmet sahibi olmanın alametleri şöyle sıralanmaktadır: “Dünya şehvetlerinin sevgisini terk etmektir; Rabbinin ve Mevla'nın huzurunu istemektir; az yemek, az içmek ve az uyumaktır”³⁹; devamlı sağlık, gerektiği kadar konuşmak, Allah'a gönülden tam olarak yönelmektir; Hakk'a tevekkül, tefviz, teslim ve rızadır; halka güzel ahlâkla tevazu, yumuşaklık ve gülüryüz göstermektir vs. ...⁴⁰

Tasavvufi bilgiyi, “Hal İlmi”, “İkinci Defter”, “Hikmet”, “Aşk Defteri” olarak tanımlayan Hoca Ahmet Yesevi, “...kim tarikata girerse, tasavvuf yolunu seçerse, ilk önce şeriatı bilmesi lâzım ve şeriata vakıf olduktan sonra tarikat davasını yapabilir, şeriatsız tarikata geçmek, söz söylemek, tarikatsız hakikatte söz söylemek olmaz. Bu yolların (yeri) aslı şeriattadır, hepsini şeriattan sormak lâzımdır; Ondan sonra tarikata irade ile (mürit olarak) girilir. Eğer bir şeyhin icazeti olsa, o pirin de şeriata uygun davranışlı olması lazım. Kerameti de şeriata uygun olması gereklidir. Öyle er bulursan, eteğinden tut, riyazetle meşgul ol!. Mücadele elbisesini giyip, benliği yok et, izzet ve rahatını terk et, işte bunlar erenlerin yaptıkları... Kim bu yolu seçerse, bu yolun şartlarını, yöntemlerini bilmesi lazımdır. İtikatlı, tercihinde sadakatlı, zikri var, iradeli, inâdeli, icâzetli olan müritler bu sıfatlı olması lâzım, niyetini Allah'a, teveccühünü azizlere yönelt”⁴¹ demektedir.

Burada Hoca Ahmet Yesevî kendini tanımak, Allah'a kavuşmak yoluna girmek için ilk önce hikmetlerin hikmeti Kur'ân-ı Kerim'den çıkarılan kanunlara, şeriata başvurulmasını hatırlatır. “Bu yol aşk yoludur”. Aşklar hakikat deryasında boğulurlar. Allah'ın cemâlini görmek istersen “gece-gündüz uyanık ol, sıkıntılara katlan, “hu” sohbetine, zikir halkasına kendini at, dünyadan, masivadan kendini çek, muhabbet şarabını arzu et, izzetlerden geç, âşık olsan bu yola adım at; işte, bu yol böyledir”⁴².

“Özünü bil, özünü bilince ilmin ile amel eyle, Allah'ın her işinde hikmet vardır, ibret al, “ölmeden önce ölünez'e” göre amel eyle”.⁴³

³⁷ TDVİA, a.g.e., s. 518-519.

³⁸ Baydoğan, a.g.e., ss.117-132

³⁹ TDVİA, a.g.e., s. 518-519.

⁴⁰ Avnî, a.g.e., s. 51.

⁴¹ Ahmet Yesevî, a.g.e., s. 97.

⁴² Aynı eser., s. 98.

⁴³ Aynı eser ..: 30; 78.

Bunun gibi örnekleri Divan-ı Hikmet'ten çoğaltmak mümkündür. Mutasavvıflar Ahiret'e de, bu dünyaya da meyletmezler, onlar "Mey" yani, Allah'ın kendisini arzu ederler, "Cemâl-talep", "Didâr-talep"- edenler de bu yolun yolcularıdır.

Bunu Ahmet Yesevî'nin ilk hikmetlerinde de görmekteyiz:

"Bismillah deyip beyan eyleye hikmet söyleyip,

Talep edenlere inci-cevher saçtım ben işte.

Riyazeti sıkı çekip, kanlar yutup,

"İkinci Defter" sözlerini açtım ben işte"⁴⁴-diye,, Hakk'ın cemâlini isteyenlere hikmetle hitap eder ve onlara "İkinci Defter" sözlerini, yani, tasavvuf, aşk yolundan bahsettiğini açıklar.

"Talep edenlere" diye vurguluyor; çünkü, "tasavvufî bilgi olarak hikmet, ehli olmayana verilmez, ehli olandan da esirgenmez".⁴⁵

"Diri oldukça aşk defteri tamam olmaz,

Aşk padişah, aşk fakîr, nefes alamaz,

Hak'tan izin olmadıkça konuşamaz,

Aşık olsan, riyazetle belin bük"⁴⁶ - Ahmet Yesevî'nin bahsettiği bu husus, Kaşanî'nin de bildirdiği gibi söylenemeyen hikmettir.

Görüldüğü gibi, "Defter-ı Sâni"- aşk defteri, yani, kendini tanıma defteridir. Ahmet Yesevî'nin "Aşık olmak", "Hikmet'e erişmek", "Riyazeti sıkı çekmek", "kanlar yutmak", "riyazetle belini bükme"⁴⁷ şeklindeki ifadeleri ahlâkî olgunluğa ulaşmanın ve bu yolla hikmete erişmenin mümkün olabileceğini gösteriyor. İşte, Hakîm atamız, "hikmetler", akla, mantığa, ilme, irfana uygun hakikatleri ifade eden derin mânâlı sözler söylemiştir. Onun içindir ki, eserinin adı da "Divan-ı Hikmet'tir".⁴⁸

Ahmed Yesevî'de hikmet

"Ahlâkın amacı şu dört şeydir: Hikmet, şecaat, iffet ve adâlet'tir"⁴⁹. Demek ki, hikmet de ahlâkın bir kuralıdır.

Hikmet, bilgelik, doğruluk, sâlim akıl, düşünce, bilim ve ince mârifet anlamlarına gelmektedir.⁵⁰ Ayrıca hikmet, helâl ve haramı bilmek, ilimle amel

⁴⁴ Aynı eser ., s. 3.

⁴⁵ TDVİA., a.g.e., s. 518-519.

⁴⁶ Ahmet Yesevî, a.g.e., s. 32.

⁴⁷ Aynı eser., s. 3.

⁴⁸ Esad Coşan, "Ahmet Yesevî ve Orta Asya'da Tasavvuf", İlim ve Sanat Dergisi, (Ahmet Yesevî Özel Sayısı), 1992-Temmuz, s. 32.

⁴⁹ Gazalî, İhya-u Ulumi'd-Din, s. 126.

⁵⁰ Hikmet konusunu tezimizin I. Bölümünde ayrıntılarıyla anlattık. Bu bölümde ise Divan-ı Hikmet'te,

etmek anlamlarına da gelir. İnsanın gücü ölçüsünde doğruyu, yani gerçeği bulması da hikmet demektir. Hikmetin ahlâk açısından en önemli anlamı gerçeği bilmek ve ona göre hareket etmektir”⁵¹.

İslâm Ahlâkı, hikmeti yedi çeşide ayırmıştır. Bunlar sırasıyla: Zekâ, çabuk anlama, zihin açıklığı, çabuk öğrenme, iyi muhakeme, aklını koruma (belleme), tefekkür⁵².

Bu kavramları kısaca şöyle açıklayabiliriz: “Vakti boşa harcamamak, faydalı işlerle uğraşmak, hükümleri tam anlamak, çabuk hareket etmek (anlamada), bir şeyi anlatmakta geç kalmamak, akli gerekli ve lâıyk olmayan yerlere sarf etmemek, istenilen şeyleri düşünüp kazanmak, sadece lüzumlu şeyleri öğrenmek ve ezberlemek; doğru bilgileri tembellik göstermeden öğrenmek ve bellemek; bu bilgileri de lüzumsuz yerlerde aktarmamak ve böylece beden azalarını boşa yormaktan ve vakti boşuna harcamaktan sakınmak ve korunmak”⁵³... vd.

Hayranî Altıntaş, bu sıraladığımız hikmet nevîlerini iyiyi kötüden ayırdetmeye muktedir, yani “temyiz” gücüne sahip olanların kendilerinde bulundurableceklerini söyler⁵⁴ ve bu güce de Hikmet adı verilmektedir “der.

Ahmed Yesevî’nin ilginç bir metodu var. Öyle yap, böyle yapmalısın demez. Her şeyi kendi davranışlarından anlatır. Kendi hâlınden bahsederken dinleyicinin düşünmesi için, iyi ile doğruyu, kişinin kendisinin bulmasına önem verir. Meselâ, “Haktan işitip bu sözleri”⁵⁵, “Hak Mustafa öğüdünü işitip...”⁵⁶, “Danalardan...”⁵⁷; iyilerden... işitip”⁵⁸ gibi, ifadelerle gerekli ve faydalı hikmetli sözleri öğrendiğini söyler ve kendi davranışlarıyla bunları tavsiye eder.

Ahmet Yesevî, “Ey iman edenler! Allah’tan korkun ve sadıklarla beraber olun”⁵⁹, “Her şeyi ile tamamen bana yönelenlere uy”⁶⁰, “Onlar, Allah’ın hidayet ettiği kimselerdir, Sen de onların yoluna uy”⁶¹, “Her kim Allah ve Resulü’ne itaat ederse onlar, Allah Teala’nın kendilerine inam ettiği nebîler,

Hikmet konusunda ne anlatılıyor ve Kur’ân’la ne kadar bağlantılı, onun üzerinde duracağız.

⁵¹ Çubukçu, a.g.e. s. 50,

⁵² Kınalızade, a.g.e., s. 97; Pazarlı, a.g.e., s. 197; Altıntaş, İslâm Ahlâkı ve İnsanı Davranışlar, A.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi, s. 19.

⁵³ Kınalızade, a.g.e., s. 125-128.

⁵⁴ Altıntaş, a.g.m., s. 18.

⁵⁵ Ahmed Yesevî, a.g.e., s. 4.

⁵⁶ Aynı eser, s. 4.

⁵⁷ Aynı eser, s. 5.

⁵⁸ Aynı eser, s. 5.

⁵⁹ Tevbe (9), 119.

⁶⁰ Lokman (31), 15.

⁶¹ En’am (6), 90.

sıddıklar, şehitler ve salihlerle beraberdir, Onlar ne güzel arkadaşdır”⁶² gibi ayetlerde bildirilen iyiler, danalar, âriflere uymanın bir emir, farz olduğunu, Allah katında sevilen bir amel olduğunu bildirir.

Yesevî atamız, “Nefsime kul oldum, ömrüm gafletle geçti”⁶³ gibi kaçınılması gereken iğrenç şeyleri (davranışları), Allah katında yerilmiş amelleri anlatır. Allah böyle amelleri sevmez gibi öğretim-eğitim usûlünü kullanır. Bu konuda, Hz. Peygamberimiz: “İyi arkadaş yalnızlıktan, yalnızlık da kötü dosttan hayırlıdır. İyilerle dost olan misk satanla beraber olan gibidir; onun güzel kokusundan alıp sürünmese bile, ondan yayılan koku ona bulaşır. Kötülerle beraber olan da demirci körüğünün yanında oturan kimse gibidir. Bizzat körüğün kirine bulaşmasa bile, onun isisi ve pis kokusu üzerine siner”⁶⁴. “Kişi, sevdiği ile beraberdir”⁶⁵ buyurmuştur.

Yesevî’ye göre, davranış ve söz birbirine uygun olmalıdır. Esasen, kendinde, uygulama bulamamış sözler tesirli olamazlar. Sözlerin tesirli olabilmesi için samîmî ve inanılır olması gereklidir. Söylenilen veya tavsiye edilenin bizzat söyleyen tarafından yapılmış olması gereklidir. Çünkü, iyi olanı kendisinin yapıp göstermesi bir tür tavsiyedir ve daha tesirlidir.

İşte, Ahmed Yesevî’nin etrafında binlerce insanın toplanmış olmasının sebebi, söylediklerini, bizzat kendisinin tatbik etmiş ve yaşamış olmasından kaynaklanmaktadır. Yesevî, “hikmeti işitip, erenleri dinleyerek, ayet, hadis, Kur’ân’ı anlamak, öğrenmek, yani doğru sözü işitip, doğru işi yapmak”, mümine yakışan davranışlar olduğunu bildirir⁶⁶. Bu hususu Kur’ân-ı Kerim bize şöyle sunuyor: “Dinleyip de sözün en güzeline uyan kullarımı müjdele, işte Allah’ın hidayet edip, doğru yola ilettiği kimseler onlardır. İşte onlar akıl sahipleridir”⁶⁷. “Ey Muhammed! Sana bu mübarek Kitab’ı, ayetlerini düşününler ve akıllı olanlar öğüt alsınlar diye indirdik”⁶⁸. “Bu (İslâm ve Kur’ân) Rabbinin dosdoğru yoludur. Biz öğüt alacak bir kavim için ayetleri ayrıntılı bir şekilde açıkladık”⁶⁹ diyerek, düşünmenin ve sadece doğruyu seçebilmenin Allah katında makbul görünen, faziletli bir davranış olduğunu bir kez daha hatırlatmaktadır.

Ahmed Yesevî, Divan-ı Hikmet’te “akıl sahipleri” ve “cahiller” üzerinde sık sık durur ve onların amelleri ve davranışlarından söz eder. Örneğin, “dün-

⁶² Nisa (4), 69.

⁶³ Ahmet Yesevî., a.g.e., s. 94.

⁶⁴ Buharî, Zebaih, 31.

⁶⁵ Buharî, Edeb, 96.

⁶⁶ Aynı eser, s. 10.

⁶⁷ Zümer (39), 18.

⁶⁸ Sad (38), 29.

⁶⁹ En’am (6), 126.

ya için gam çekmemek, dünyalık işlerin peşine düşmemek, dünyanın geçiciliğinin farkına varmak, akıllıların işidir”⁷⁰. Nefsi öldürmek, ondan kendini korumak, onun dediğine eğilmemek, yok etmek akıllıların işidir”⁷¹, “Allah’ı düşünmek, zikretmek, ağlamak da insanı akıl sahibi, bilge eyler”⁷², “Gerçek âşik, hikmetle akı ve şuurunu (gıdalandırır) bilge eyler”⁷³, “Akıl sahipleri Hak’tan başka şeylere rağbet göstermezler”⁷⁴, “Cahillere sır söylemezler, onlara vaktini harcamazlar, akılı başında olanlar kimin kim olduğunu ayırdederler”⁷⁵, “Akıllı kullar Hak zikrini unutmazlar, Sevgili”yi anarlar. Cahiller bundan habersizdirler”⁷⁶, “Hak zikrinden başka sözler, yani Hak’tan başkasını dememek akıllıların işidir”⁷⁷.

“En önemlisi zamanı değerlendirmektir. Vakti boş şeylere harcamamak lâzım, bu da akıl ile mümkündür”⁷⁸. “Hikmet sahibi insan, her şeyi anında kavrar, geç anlamak veya kavramak gafillerin işidir”⁷⁹.

“Ölümden haber almak, ölümü hatırlamak, ölenlere bakarak ben de “şunlar gibi olacağım” diye ibret almak, “ölmeden önce ölünüz’e göre hareket etmek” akıllıların işidir”⁸⁰.

“Kur’ân’a göre amel eylememek akılsızlıktır”⁸¹. “Kur’ân’ın koyduğu sınırları korumak, ölümü, hesap gününü, ahireti düşünmek akıllıların işidir”⁸². “Her işi, eylemi yapmadan önce, akıl yürütmek gerekir”⁸³. Yesevî atamızın bunun gibi tavsiyeleri çoktur ve yorum gerektirmeyecek kadar nettir.

Ahmed Yesevî, akıl ve akıllılar konusunda şu sonuca varır: “Akıl yürütmek, düşünmek var ise, ahir zaman vuku bulmaz; nerede akılsızlık, cahillik varsa, ahirzaman orada başlar, böyle bir toplum, dinini, imanını satar. Onun için ilk önce akıl ve akıl yürütmek önemlidir”.⁸⁴

⁷⁰ Ahmed Yesevî, a.g.e., s. 98.

⁷¹ Aynı eser., s. 117.

⁷² Aynı eser., s. 128.

⁷³ Aynı ese., s. 130.

⁷⁴ Aynı eser., s. 140.

⁷⁵ Aynı eser., s. 169.

⁷⁶ Aynı eser., s. 22-23.

⁷⁷ Aynı eser., s. 79.

⁷⁸ Aynı eser., s. 91.

⁷⁹ Aynı eser., s. 94.

⁸⁰ Aynı eser., s. 30.

⁸¹ Aynı eser., s. 49.

⁸² Aynı eser., s. 53.

⁸³ Aynı eser., s. 49.

⁸⁴ Aynı eser., s. 69.

Bu hususları Kur'ân-ı Kerim bize şöyle sunmaktadır: “Ey inananlar! Allah'ı çok anın. O'nu sabah akşam tespih edin”⁸⁵, “İnananları ve yararlı iş işleyenleri Rahman sevgili kılacaktır”⁸⁶, “Bu Kur'ân bir öğüttür. Dileyen kimse öğüt alır”⁸⁷, “(Ey Muhammed! Bu) ayetleri üzerinde düşünsünler ve aklı olanlar ders alsınlar diye sana indirdiğimiz mübarek bir Kitap'tır”⁸⁸. “Ey iman edenler! Allah'ın size helâl kıldığı iyi ve temiz şeyleri (siz kendinize) haram kılmayın ve sınırı aşmayın. Allah sınırı aşanları sevmez”⁸⁹. “Kör ile gören, inanıp iyi amellerde bulunanlar ile kötülük yapan bir olmaz. Ne kadar az düşünüyorsunuz”⁹⁰. “Ahiret için azık toplayın, bilin ki, azığın en iyisi takvadır. Ey akıl sahipleri! Yalnız Ben'den korkun!”⁹¹. “Allah katından, dönüşü olmayan bir gün (kıyamet günü) gelmeden önce yönünü dosdoğru dine çevir! O gün (insanlar) bölük bölük ayrılacaklardır”⁹². “Akıl sahipleri ki, onlar Allah'ın ah-dini yerine getirirler, verdikleri sözü bozmazlar”⁹³.

Divan-ı Hikmet'ten aldığımız yukarıdaki örneklerin hepsi Kur'ân ayetleriyle doğrudan bağlıdır ve yukarıda hikmet nevîlerinde sıraladığımız, vakti boşa harcamamak, faydalı işlerle uğraşmak, gafil olmamak, akli lüzumlu yerlerde kullanmak gibi hususlara ve kavramlara dikkatimizi çekmektedir.

Ahmed Yesevî, Divan-ı Hikmet'te hikmet sahibi bilge ve âlimler ve zâlim âlimler üzerinde durur. Örneğin: “Bilge, âlim, ilimle yani bildikleriyle amel eyler. İnanır, iman eder ve amele döker”⁹⁴ diye, Hz. Peygamberimiz'in “Bildikleriyle amel edene, Allah bilmediklerini öğretir” hadisini beyan etmiş olur.

Bu fikri Pitagoras da destekler, ona göre “Hikmet'in dostu olmak yalnızca hikmet hakkında bilgi sahibi olmayı değil, fakat aynı zamanda (bir de) özel bir tavır sahibi olmayı gerektirmektedir”⁹⁵.

Ahmet Yesevî'ye göre de, “Gerçek âlim Kur'ân'a sımsıkı sarılır, ona yönelir, zikreyler, gözü yaşlı olur”⁹⁶. “Kur'ân'ın özünü kavrayan, anlamına eren, gece gündüz ibadetle meşgul olan, şeriata bağlı olan, muhabbetin veya aşk deryasından inci-cevher (Hikmet) alan, gerçek âlimdir.

⁸⁵ Ahzab (33), 41-42.

⁸⁶ Meryem (19), 96.

⁸⁷ Müddesir (74), 54-55.

⁸⁸ Sad (38), 29.

⁸⁹ Maide (5), 87.

⁹⁰ Mü'min (40), 58.

⁹¹ Bakara (2), 197.

⁹² Rum (30), 43.

⁹³ Ra'd (13), 20.

⁹⁴ Ahmed Yesevî, a.g.e., s. 4.

⁹⁵ Özemre, a.g.e., s. 210.

⁹⁶ Ahmed Yesevî, a.g.e., s. 102.

Yesevî, **İlim iki inci, beden ve cana rehberdir** diye, Hz.Peygamberimiz'in, "İlim iki kısımdır: Biri kalpte bulunan ilimdir ki, faydalı olan budur. Diğer de dilde bulunan ilimdir ki o, Allah'ın halk üzerindeki hüccetidir" hadisinden hareket eder. Can âlimi Allah'a yakındır. Bu ilim muhabbet deryasında yüzmeyi, ruhu eğitmeyi, yüceltmeyi, Allah'a ulaşmayı öğretir, bu öğreti gerçek ilimdir. Ona sahip olan da gerçek âlimdir. Değilse tersi vuku bulur. Bedene hizmet eden, ruha hitap etmeyen, benlik taslayan ilim, gerçek ilim değildir. Ona sahip olan da âlim değil, zâlimdir⁹⁷. İnanan ve ona göre amel eyleyen âlimler dinimizin çırağıdır. Toplumunu geceleri aydınlatan ay gibidirler⁹⁸.

Gördüğümüz gibi Yesevî'ye göre, bilgi ve amel birliği çok önemlidir⁹⁹. Bunun yanı sıra gerçek ve yalancı âlimlerin toplumdaki yerlerini gösteren görüşleri de Divan-ı Hikmet'te yer almaktadır. "Ahir zaman bilginleri zâlim oldu, "yağ çekenler" âlim oldu, onlar gerçeği söyleyenlere, Hakk'ı tavsiye edenlere düşman oldu. Nasıl kötü zamanlar oldu dostlar," diye, kendi devrinden, yaşadığı ortamdan da haber verir."¹⁰⁰

İşte, "iyi ve kötü değerlerin sınırı, çizgisi kaybolan toplumda her şey tersine döner, akıl sahipleri bilgelere itibar edilmez, akla ihtiyaç duyulmaz, cahiller otorite sahipleri hakîm olurlar, toplumu onlar yönetirler, bilgelere, düşünenlere, akıl yürütenlere maddî ve manevî baskı yapılır, böyle toplum çökmeye yüz tutar" diyen Ahmet Yesevî, "Cahillerden yüz bin cefa gördüm, bilge bulamayıp yer altına girdim"¹⁰¹ der ve şu sonuçlara varır: "Gerçek âlim, âmil olursa bilge (Hakîm, Ârif) olur¹⁰². Amelsiz âlim, ilmîni çiğneyip kendisini gaflete sokar¹⁰³. Böyle sahte âlimler yolda kalırlar."¹⁰⁴

Kur'ân-ı Kerim'de "ilim ve ilimle derinleşmiş olanlar mükâfatlandırılacak, çünkü onlar takva sahipleri, Kur'ân okununca yüzüstü secdeye kapanırlar, Allah'a sığınurlar, tehlikeye karşı O'ndan yardım isteyecekler, ancak onlar Allah'tan korkarlar", şeklinde ayetler çoktur¹⁰⁵. Çünkü âlimler, Allah'ı bilen ve O'na tazimde bulunarak saygı besleyenlerdir. Bir hadiste "Rütbelerin en yükseği ilim rütbesidir" denilir. Nitekim, Âl-i İmran suresinin on yedinci ayetinde, Allah'ın tekliğine, O'ndan başka ilâhın yokluğuna Allah, melekler ve sonra "adâlette sebat eden ilim adamlarının" şahitlik edeceği zikredilmektedir.

⁹⁷ Ahmed Yesevî, a.g.e., s. 109.

⁹⁸ Aynı eser, s. 92.

⁹⁹ Aynı eser, s. 110.

¹⁰⁰ Aynı eser, s. 116.

¹⁰¹ Ahmet Yesevî ., a.g.e., s. 28.

¹⁰² Aynı eser, s. 573.

¹⁰³ Aynı eser, s. 101.

¹⁰⁴ Aynı eser, s. 102.

¹⁰⁵ Nisa (4), 162; İsrâ (17), 107-109; Fatır (35) 28; Âl-i İmran (3), 17 vs.

Ahmet Yesevî, hikmet ve hikmet sahipleri konusunda şunları söylemektedir: Hikmet'in kaynağı Allah'tır. Allah'a ulaşmak için ârif olmak ve bilgelik ve kapasite lâzım¹⁰⁶, çünkü bu sırrı hikmet sahipleri, seçkinler anlarlar¹⁰⁷. Ruhun kendini bilmesi, Rabbini tanınması, kendi hâlinin gurbette olduğunun farkında olması kulu, bilge kılar, ârif eyer¹⁰⁸. Tabii, hikmet sahibi olmak, Allah'ın iradesine bağlıdır¹⁰⁹.

Bu hususta, Ebû Nasr Serrac Tusî şöyle diyor: “Âlimler ve hikmet ehli kişiler, Allah'ın topluma sunduğu bir rahmettir”¹¹⁰.

Kur'ân-ı Kerim, Bakara suresinin 26. ayetinde “Allah dilediğine hikmet verir. Kime hikmet verilirse, ona pek çok hayır ve üstünlük verilmiştir. Gerçekleri ancak akıl sahipleri anlar” der.

Bu ayette geçen hikmet, Kur'ân ilimleri demektir. Allah'ın kendisine hikmet verdiği kimseler evveleminde Peygamberler, ilmiyle amel eden âlimlerdir. Bilgili olmanın en çok değer verilen tarafı insanlığa yararlı olmaktır.

Peygamberimiz bir hadisinde “yararlı bilgi isteyin, yararsız bilgidен Allah'a sığının” buyurmuştur. Doğruluk, adâlet, ihlâs, sevgi, saygı, ağırbaşlılık, başkalarına faydalı olmak, cömertlik, âlicenaplık gibi yüksek vasıfları taşıyan kimseler de hikmet ehlerinden sayılır. İslâm'a tam olarak inanan, Kur'ân'ın emirlerini öğrenip noksansız uygulamak için çaba sarf eden, tüm kötülüklerden uzak duran kimse hikmet sahibidir ve kendisine büyük hayır verilmiştir.

Bu hususta, Gazalî şöyle bir açıklamada bulunuyor: “Rabbini rubûbiyetle, nefsinin de ubûdiyetle bilmeyen kul, kul olamaz. Bunun için nefsinin ve Rabbini bilmesi lazımdır. Peygamberlerin gönderilmesindeki asıl hikmet de budur”-¹¹¹demektedir.

Ahmet Yesevî, Divan-ı Hikmet'te böyle başlıyor:

“Bismillah deyip beyan eyley, Hikmet söyleyip, inci-cevherle dolu “İkinci Defter” sözlerini açtım¹¹². Hak rızası için inci, cevher gibi, doksan dokuz bin Hikmet söyledim¹¹³. Hikmeti isteyenlere (talep edenlere) söylemek gerekir¹¹⁴. Çünkü, dünyaperest cahillere söylediğim hikmetler boşuna gitti, onların göğsü yüksekte, havada, ayet, hadisten beyan etsem beğenmiyorlar¹¹⁵. Hikmetle-

¹⁰⁶ Ahmed Yesevî, a.g.e., s. 23.

¹⁰⁷ Aynı eser, s. 28.

¹⁰⁸ Aynı eser, s. 31.

¹⁰⁹ Aynı eser, s. 50.

¹¹⁰ Ebû Nasr Serrac Tusî, a.g.e., s. 243.

¹¹¹ Gazalî, İhya..., s. 37.

¹¹² Ahmed Yesevî, a.g.e., s. 3.

¹¹³ Aynı eser., s. 64-68.

¹¹⁴ Aynı eser., s. 23.

¹¹⁵ Aynı eser., s. 29.

rimin kaynağı Din-i İslâm, Kur'ân'dır, bu geleneği başlatan da Hz. Peygamberimiz (s.a.v.)¹¹⁶. Ben de onu Arslan Babam'dan aldım, öğrendim¹¹⁷. “Âşık olup hikmet söyledim, sıdkı ile ihlâsla dinleyenler mutlaka pay alacaklar, Allah'ın rahmeti üzerinde olacaktır¹¹⁸. Bu hikmetlerimi bütün cihan işitsin”¹¹⁹. “Allah'tan geldik, O'na döneceğiz. Ata, ana, kardeşler nereye gitti, düşün, aklını kullan, asıl hikmet ölümü düşünmektir”¹²⁰ diyor ve ölümün Allah ile kul arasında bir bağ olduğunu söylüyor.

“Gerçek âşık, hikmet sahipleri ahalinin Hızır'ı gibi olurlar. Bunu da sizlere Ulu Kaynak'tan, Kitap'tan alıp söyledim”¹²¹. “Hikmet eskimez, ebedî yaşayacak, çünkü, o Allah'tan bir nasiptir. Onu okuyan kullar hastalıklarından kurtulur, hikmet âlemi kuşatır. Benim hikmetlerim Hadis hazinesidir. Talibin rızkı, gıdasıdır, Allah'ın fermanıdır, tümüyle Kur'ân'ın özü, manâsıdır. Hikmetlerim Allah'ın nimeti, aşk küpündeki bir meydir. Bu meyden kim bir damla tadarsa Allah'a vasil olur”¹²². “Biz, ibadet için yaratıldık, ruhumuz da “kâlubelâ” dedi, bu bir ahddir. Bunları düşünmeli, ahde vefa göstermeliyiz¹²³.

Ahmet Yesevî, her ânı boşa harcamamak, ibadetle meşgul olmak, Allah'ı hatırlamak, ölüme hazırlanmak gerektiğini söyler¹²⁴. Hikmet, bilgileri lüzumsuz yere, cahillere aktarmayın, onlarla zaman kaybetmeyin, onlar sağdırlar”¹²⁵. “Hak ile batılı ayırdetmek lazım, nefsin arzularını güderek şeytanla dost olup, azaları boşa yormayınız, vakti boşa harcamayınız” der¹²⁶.

“Erenlere hizmet, emr-i maruf kılanları saygıyla aziz eylemek, nehy-i münker kılanlara hizmet etmek lazım”. Çünkü onlar, hikmeti yayanlardır. Onlar İslâm'ı, Hakk'ı öğretmekte, topluma yenilikler getirmektedirler. Yeni ufuklara açılmaya davet etmektedirler. İslâm'ın esaslarını, Kur'ân'ı, Peygamber'i tanıtmaktadırlar. Dolayısıyla onlara sahip çıkmak desteklemek akıllılıktır”¹²⁷.

Burada da Yesevî, “Sizden (halkı) hayra çağırın, iyiliği emreden, kötülükleri nehyeden bir topluluk bulunsun”¹²⁸ ayetinin, bu işi ancak âlim olanların

¹¹⁶ Aynı eser., s. 125; 15.

¹¹⁷ Aynı eser., s. 106-111.

¹¹⁸ Aynı eser., s. 131.

¹¹⁹ Aynı eser., s. 92.

¹²⁰ Aynı eser., s. 183.

¹²¹ Aynı eser., s. 145.

¹²² Aynı eser., s. 187-188.

¹²³ Aynı eser., s. 26.

¹²⁴ Aynı eser., s. 35.

¹²⁵ Aynı eser., s. 36.

¹²⁶ Aynı eser., s. 37.

¹²⁷ Aynı eser., s. 8.

¹²⁸ Âl-İlmran (3), 104.

hakkıyla yapabileceğini, muhatabına gerekli olan davranış biçimini cahillerin tespit edemeyeceğini belirten ayetin önemini anlatmaktadır.

Hikmetin zıddı cehalettir. Bunun bir anlamı da yeniliğe karşı çıkmak, muhafazakârlıktır. Hak ile batılı ayırdetmemektir.

Ahmed Yesevî, “insanlığı kurtuluşa erdirecek olan da, saptıracak olan da Allah’tır. O dilediğini iyi yola sokar”, doğru yola ancak Allah iletebilir. Doğru yolu nefisle değil, Allah’a bağlılıkla bulursun¹²⁹, der. En doğru yol aşk yolu’dur¹³⁰. Doğru amel, doğru âdab tarikattadır¹³¹. İşte tarikatın türlü adabı bitmeyince, nefse tam hakîm olmayınca, aşk yoluna, doğru yola kendini lâyük bilmeyince, hakikatin sırlarını bilemezsin¹³². “Şeriatsız tarikatı, sülûk adabını bitirmeden, hakikat deryasından cevher almadan, mârifet âdabına ulaşamazsın¹³³, der. Allah’ın rızası için doğru bilgi ve doğru amel yapmak takvalıların işidir¹³⁴. İşte kurtuluşa ermenin tek yolu bildiğin ve inandığın şeyler ile amel eleyeceksin” diye sonuçlar¹³⁵.

Ahmed Yesevî’nin üzerinde durduğu konulardan en önemlisi imandır. İman, ahlâkî değerlerin tam manası ile merkezidir. İman, tüm İslâmî erdemlerin çıktığı kaynaktır; hepsini oluşturan odur ve İslâm’da Allah’a ve vahiy’e karşı içten bir inanca dayalı olmayan hiçbir fazilet düşünülemez. İman Allah’tandır¹³⁶, Allah’ın verdiği bir nimettir¹³⁷. İmanı da Allah dilediğine armağan eyler¹³⁸. İmanın ve canın gıdası Allah aşkıdır¹³⁹. “Allah’tan korkmayanın imanı yoktur”¹⁴⁰. Onun için Ahmed Yesevî “Allah’ım candan ayır, ama imandan ayırma” der¹⁴¹. İman her namazda yenilenir, pekişir¹⁴². Onun içindir ki, biz namaz dinin esası diyoruz. Aşksızların imanı yoktur¹⁴³. Hak emrini yerine getirmeyenlerin, iman ve İslâm hükümlerini bilmeyenlerin hesap gününde yüzleri kara olur¹⁴⁴. Meşakkatsiz imanın tadını tadamazsın¹⁴⁵. Mahşer günü

¹²⁹ Ahmed Yesevî, a.g.e., s. 117.

¹³⁰ Aynı eser., s. 158.

¹³¹ Aynı eser., s. 54.

¹³² Aynı eser., s. 158.

¹³³ Aynı eser., s. 159.

¹³⁴ Aynı eser., s. 95.

¹³⁵ Aynı eser., s. 158.

¹³⁶ Aynı eser., s. 131.

¹³⁷ Aynı eser., s. 30.

¹³⁸ Aynı eser., s. 30.

¹³⁹ Aynı eser., s. 40.

¹⁴⁰ Aynı eser., s. 44.

¹⁴¹ Aynı eser., s. 50.

¹⁴² Aynı eser., s. 134.

¹⁴³ Aynı eser., s. 179.

¹⁴⁴ Aynı eser., s. 162.

¹⁴⁵ Aynı eser., s. 165.

ne ten (beden), ne de can söyler, iman konuşur¹⁴⁶. Bu dünyanın geçiciliğini reddedenler imansızdırlar¹⁴⁷ burada vakti boş geçirenlerden, gafillerden söz edilmektedir. Onların yeri de cehennemdir¹⁴⁸.

İman konusunda Ahmet Yesevî sonuç olarak şöyle diyor: “İmansız toplumda dünya ilk sırayı alır. Dünyaperestlik çoğalır ve ahir zaman olur; Ademoğlu birbirini yer, katleder, her türlü kötülüklerin, cahilliklerin anası imansızlıktır, dolayısıyla akılsızlıktır¹⁴⁹. Böyle duruma düşen toplumda (insanda) iman mumu sönük kalır¹⁵⁰. Nefse itaat eden her bir toplum, (fert), imanını kaybeder ve çöker¹⁵¹.

Kur’ân-ı Kerim’de, iman hususunda: “... İnsan hiç şüphesiz ziyan içindedir. Ancak inananlar, yararlı iş işleyenler, birbirine hakkı tavsiye edenler ve sabırlı olmayı tavsiye edenler (bunun) dışındadır”¹⁵². “İnananlar ve inançlarına bir zulüm karıştırmayanlar, işte onlara güven vardır ve onlar doğru yoldadır”¹⁵³. “İnananlar, yararlı iş yapanlar, namazı kılanlar ve zekâtı verenlerin ödülleri Rableri katındadır. Onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir”¹⁵⁴. “Allah’ın izni olmadan kimse inanamaz, O murdarlık (azabını) akıllarını kullanmayanlara verir”¹⁵⁵. “Bunlar (sıkıntılara karşı) dayananlar, doğru olanlar, gönülden kul olanlar, (iyilik için) harcayanlar ve seher vaktinde: “Rabbimiz! Şüphesiz biz inandık günahlarımızı bize bağışla, bizi ateşin azabından koru!” diye bağışlama dileğinde bulunanlardır”¹⁵⁶-gibi ayetler çöktür.

İnanmayanlar (imansızlar) hakkında ise; “... Dini yalanlayana ne dersin? Öksüzü kakıştıran, yoksulu doyurmaya özendirmeyen kimse işte odur”¹⁵⁷. “Allah katında yeryüzünde yaşayanların en kötüsü, inkâr edenlerdir. Onlar artık inanmazlar”¹⁵⁸. “İnkâr edenler, kendilerine o saat ansızın gelene ve gecesi olmayan günün azabı çatana kadar, Kur’ân’dan şüphe etmeye devam ederler”¹⁵⁹.

Şimdi de Divan-ı Hikmet’te yer alan cahillik konusunu ele alalım:

¹⁴⁶ Aynı eser., s. 169.

¹⁴⁷ Aynı eser., s. 21.

¹⁴⁸ Aynı eser., s. 30.

¹⁴⁹ Aynı eser., s. 69.

¹⁵⁰ Aynı eser., s. 91.

¹⁵¹ Aynı eser., s. 117.

¹⁵² Asr (103), 2-3.

¹⁵³ En’am (6), 82.

¹⁵⁴ Bakara (2), 277.

¹⁵⁵ Yunus (10), 100.

¹⁵⁶ Âl-i İmran (3), 16-17.

¹⁵⁷ Ma’un (107), 1-3.

¹⁵⁸ Enfal (8), 55.

¹⁵⁹ Hac (22), 55.

“Hak emrini sıkı tutmadım, kendim cahil¹⁶⁰, cahillere sözünü kabul ettiremezsin¹⁶¹. Onlar doğru sözünü eğriye çevirir, kendini saptırır, onlarla dost olursan, cehenneme doğru sefer eylersin, cahil ile cehennemde gibi olursun, cahil olsan cehennem bile senden çekinir”¹⁶². Onlar, Hak sözünü söylersem kahkaha ile güler, alay ederler, cahillerden iyilik bekleme, karanlıkta yolunu şaşırırsan yola koymaz (salmaz), yalvarırsan bile yardım elini sunmazlar (uzatmazlar), cahiller kibir sahibidirler, göğüsleri yüksektir, ayet, hadisi beğenmezler¹⁶³. “Hikmeti cahillere söyleyerek vakti boşuna harcama, onlar dinlemezler¹⁶⁴. Dili ile ümmetim der, kurnazlık yapıp kişi malını alır, gözleri harama dikili cahillerin, akılsızdırlar¹⁶⁵. Cahillere Hak sırrından söyleme sakın¹⁶⁶. Hâl ilminden onlara söz katma¹⁶⁷. Cahiller dünyanın, malın dostudurlar, dünya-peresttirler¹⁶⁸. Cahillik rezilliktir”¹⁶⁹. “Kendisini âlimim diye büyükenen, kibirlenen cahilin ta kendisidir¹⁷⁰. Çünkü gerçek âlim toprak sıfattır. Dünyadan sıyrılmadan, Hak yoluna girdim diyenler, kendilerini derviş sayanlar, yalan sema yapanlar, dünya için sema, raks yapan cahillerdir”¹⁷¹. “Onlar şeytanın bineğidirler¹⁷². Cahillerin sohbetinden kaçının¹⁷³. Cahil ömrünün değerini bilmez, anlamsız işin peşinden koşar¹⁷⁴. Hikmeti cahil işitmez, gönlü, kalbi kara, Allah’ı inkâr eder, edepsiz, hayâsız, dini, imanı yok, kendisi iyi ve kötüyü ayırtmeden nasihatte bulunur, cahilin hilesi şeytandan üstün olur”¹⁷⁵.

Bu söylenen hususları Kur’ân-ı Kerim: “Kendiniz Kitab’ı okuyup durduğunuz halde, insanlara iyiliği emredip kendinizi unutup musunuz? (Yaptığınız için çirkinliğini ve tutarsızlığını) anlıyor musunuz?”¹⁷⁶. “Ey iman edenler (size de gerektiği halde) yapmadığınız şeyleri niçin (başkalarına) söylüyorsunuz. Bu yaptığınız, Allah katında büyük bir gazap vesilesidir”¹⁷⁷. ayetlerindeki uya-

¹⁶⁰ Ahmed Yesevî, a.g.e., s. 4.

¹⁶¹ Aynı eser., s. 27.

¹⁶² Aynı eser., s. 28.

¹⁶³ Aynı eser., s. 29.

¹⁶⁴ Aynı eser., s. 36.

¹⁶⁵ Aynı eser., s. 69.

¹⁶⁶ Aynı eser., s. 79.

¹⁶⁷ Aynı eser., s. 81.

¹⁶⁸ Aynı eser., s. 92.

¹⁶⁹ Aynı eser., s. 107.

¹⁷⁰ Aynı eser., s. 109.

¹⁷¹ Aynı eser., s. 114.

¹⁷² Aynı eser., s. 114.

¹⁷³ Aynı eser., s. 127.

¹⁷⁴ Aynı eser., s. 137.

¹⁷⁵ Aynı eser., s. 186.

¹⁷⁶ Bakara (2), 44.

¹⁷⁷ Saff (61), 2-3.

rıları açıklıyor. Bu hususta Hz.Ali, “Şu iki insan belimi büktü: Birisi günahlara dalan âlim, diğeri de cahilane ibadet yapmaya çalışan abid (kul)” diye yakınmıştır¹⁷⁸.

Cahillik ve cahiller konusu Kur’ân’da daha bariz bir şekilde işlenmiştir. “Namaza çağırduğumuz zaman onu alay ve oyun konusu yaparlar. O davranış, onların düşünemeyen bir toplum olmalarındandır”¹⁷⁹, “Ayetlerimizi yalanlayanlar, karanlıklar içinde kalmış sağır ve dilsizdirler...”¹⁸⁰, “Ayetlerimizi yalanlayanları, hiç ölmeyecekleri yerden yavaş yavaş helâke yaklaştıracamız”¹⁸¹, “Onlar sağır, dilsizler ve körlerdir. Onun için düşünmezler”¹⁸².

Bu ayetlerden anlaşılıyor ki, insanların doğru yolu bulabilmeleri için zahirî duyu organları kâfi gelmiyor. Bir de “kalp gözü” denilen gerçekleri görme, anlama ve kavrama melekesi vardır ki, biz buna manevî duyu veya “basîret” diyebiliriz. İşte bundan mahrum olanlar, körler, sağır ve dilsizler gibidirler. Nitekim Allah-u Teala onlar için bu tabirleri Kur’ân-ı Kerim’de aynen kullanmaktadır. İnsanlar kendi iradelerini kötüye kullandıkları içindir ki, kendi kendilerine zulmederler. “Kendilerine öğüt verildiği zaman düşünüp öğüt almazlar”¹⁸³, “Gerçekte onlar hayvan gibidirler”¹⁸⁴ ayet-i kerimden naklen, cahiller konusunda Ahmet Yesevî şöyle der: “Kulağı hikmeti, iyiyi işitmez, insan değildir onlar, bir cins hayvandırılar”¹⁸⁵.Gördüğümüz gibi, “Defter-i Sâni”, yani Divan-ı Hikmet, Kur’ân’da bildirilen ilâhî bilgileri, Hak emrini, hikmeti en basit ve net bir şekilde sunmaktadır. İslâm’ın ahlâkî boyutunu, “Hikmet’in” altındaki tüm kavramlarını açıklayan Kur’ân’ın, Türk dilindeki, şiir üslubunda yazılmış bir açıklaması, tefsiri gibidir. Ve Türkler Yesevî gibi Hakime de “sahib üd- daftar-i sâni”, “Ahmad-i Sânidir Ol, Sultan-i Türk” demektedirler.

¹⁷⁸ Dilaver Selvî, Kur’ân ve Tasavvuf, İstanbul 1997, s. 355.

¹⁷⁹ Maide (5), 58.

¹⁸⁰ En’an (6), 39.

¹⁸¹ A’raf (7), 182.

¹⁸² Bakara (2), 171.

¹⁸³ Saffat (37), 13.

¹⁸⁴ Furkan (25), 44.

¹⁸⁵ Ahmed Yesevî, a.g.e., s. 187.